

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.5:342.384(575)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/8>

СУПЕРПРЕЗИДЕНТСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

SUPER-PRESIDENTIAL GOVERNMENT IN THE STATES OF CENTRAL ASIA

Зінченко О.В., д.і.н.,

доцент кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті здійснюється порівняльний аналіз формування повноважень президента в державах Центральної Азії. Перш за все автор узагальнює чинники, що зумовили еволюцію цього процесу, розподіливши їх на властиві лише кожній окремій державі і на загальні для всіх країн. До перших відносяться кількість прийнятих пострадянських конституцій, внесених до них змін і доповнень разом з особливостями їх здійснення, проведених референдумів із тією ж метою, президентських виборів, обраних на них президентів, особливості боротьби останніх за продовження термінів перебування на посаді глави держави, тривалість перебування при владі. Водночас незрівнянно більшим виявився перелік чинників формування владних систем, властивих усім державам регіону. До їх числа входили історичні традиції, рівень культури населення, вплив колоніальної політики царизму і більшовизму, панування аж до 1920-х років звичаєвого права – адату, мусульманська релігія, відсутність будь-якого досвіду суверенного самоврядування, клановість політичних еліт, неприйняття класичних демократичних принципів державами Центральної Азії, звичка до «дорадчої» демократії, що базується на певних «вічних зразках». Дослідники додавали до наведеного переліку національний менталітет, географічні умови, національну психологію, рівень ідеологізації та політизації суспільства, екологічні чинники, рівень економічного розвитку суспільства, низьку політичну активність населення, міжнародні обставини, використання керівництвом створених розвалом СРСР сприятливих для оволодіння владою умов, абсолютне нехтування президентами декларованих конституціями принципів західної демократії. Сюди ж відносяться деформація виборів, використання традиційних радянських прийомів, декоративність принципів, підпорядкування президентами парламентів та урядів, відсутність реальної політичної конкуренції, декоративність незалежності судової системи і прав та свобод, призначення депутатів, що надає державним системам ознак тоталітаризму, фашистських і комуністичних режимів.

Ключові слова: Центрально-Азія, суперпрезидентська республіка, президентські повноваження, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан.

The article provides a comparative analysis of the formation of presidential powers in the states of Central Asia. First of all, the author summarizes the factors that determined the evolution of this process, distributing them into those characteristic only of each individual state and common to all countries. The former include the number of adopted post-Soviet constitutions, amendments and additions made to them, along with the peculiarities of their implementation, referendums held with the same purpose, presidential elections, presidents elected to them, the particularities of the latter's struggle to continue their tenure as head of state, the length of stay at authorities. At the same time, the list of factors in the formation of power systems characteristic of all states of the region turned out to be incomparably large. These included historical traditions, the level of culture of the population, the influence of the colonial policy of monarchy and Bolshevism, the domination of customary law up to the 1920s – adat, the Muslim religion, the absence of any experience of sovereign self-government, the clannishness of political elites, rejection of classical democratic principles by states Central Asia, the habit of «deliberative» democracy, based on certain «eternal patterns». The researchers added to the above list the national mentality, geographical conditions, national psychology, the level of ideologization and politicization of society, environmental factors, the level of economic development of society, low political activity of the population, international circumstances, the use of the leadership created by the collapse of the USSR favorable conditions for the seizure of power, absolute trampling by the presidents the principles of Western democracy declared by the constitutions. This also includes the deformation of elections, the use of traditional Soviet methods, the declarative nature of principles, the subordination of parliaments and governments by the presidents, the absence of real political competition, the decorativeness of the independence of the judicial system and rights and freedoms, the appointment of deputies, which gives state systems the signs of totalitarianism, fascist and communist regimes.

Key words: Central Asia, super-presidential republic, presidential powers, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan.

На світовій карті нараховується понад 140 країн з інститутом президентства у його різних формах, серед них є й суперпрезидентські республіки, які характеризуються концентрацією усіх гілок влади в руках глави держави. Подібна ситуація з інститутом президента простежується й у країнах Центральної Азії, а періодичні трансформації інституту президента в Україні зумовлюють актуальність порушеної у статті проблеми. Зарубіжні правознавці Ж.Т. Ашіров, А.З. Куканов, Р.С. Маргинюк, Б.І. Міннібаєв, С.С. Сартасєв, М. Укушов, Ш. Хакімов, А.В. Шаріпов, Р.Ф. Шаріфуллін та ін. різною мірою намагалися визначити специфіку форми правління країн Центральної Азії, виявити як спільні, так і окремі її ознаки, процес їх розвитку та причини подібної еволюції. Водночас не виходили друком праці вітчизняних компаративістів з порушеної проблеми. Спроба усунути таку прогалину і становить мету статті.

До Центральноазійського регіону відносять Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан та Таджи-

кстан, усі вони – колишні республіки СРСР. Після розвалу СРСР у країнах Центральної Азії були встановлені президентські і навіть суперпрезидентські республіки. Упродовж усього періоду незалежності відбувалося лише зміцнення президентської влади та розширення повноважень глав держав. У зв'язку із цим про конституційне будівництво стосовно держав Центральної Азії, як і про поняття «демократія», «конституція», «президентська» чи «парламентська» республіка, можна говорити лише умовно. Ухвалені конституції з демократичними цінностями від самого початку слугували «сакралізації і правовій легітимізації влади», а також реалізації конкретних політичних завдань, виступаючи як інструмент усе тієї ж влади. Вибори також забезпечували зміцнення влади і демонстрацію її підтримки, формально проголошувалися демократичні принципи і республіканське правління, але реально здійснювалося зміцнення диктатури, яка відрізняється від монархії лише відсутністю корони і титулу. Буквально в усіх державах Центральної Азії

з використанням радянських традиційних прийомів «за проханням трудящих» неодноразово проводилися референдуми про внесення до конституції змін або продовження строку повноважень глав держав, про зняття обмежень обрання однієї і тієї ж особи на президентську посаду, про право ініціювання референдумів винятково самими президентами, розширення повноважень останніх. Схвалення президентських ініціатив забезпечувалося і патерналістською самосвідомістю більшості виборців. Волевиявлення народу на таких референдумах сягало 98–99 відсотків.

Зафіксований у конституціях принцип розподілу влади також залишався декларативним, ні парламентська більшість, ні парламентська коаліція не володіли і не володіють реальним правом формування уряду. Велетенські повноваження президентів не дають змоги парламентам контролювати глав держав та кабінети міністрів. Президенти володіють майже монополюю можливістю забезпечувати необхідні їм результати виборів. Недарма О. Панфілов називає держави Центральної Азії «країнами освіченого феодалізму» [1].

Відсутність реальної політичної конкуренції знецінює партійний складник парламентаризму. Політичні партії перетворюються на декоративні структури або на маргінальні політичні гуртки, оскільки влада абсолютно ігнорує опозицію. Усе це стосується проголошених у конституціях принципів незалежності судової влади, прав і свобод, про декоративність яких постійно повідомляється у документах ОБСЄ та ПАРЄ, доповідях і свідченнях правозахисників.

Які ж причини зумовили таке становище з формою правління в країнах Центральної Азії? А.З. Куканов доводить, що президентська форма правління в державах Центральної Азії залежить від численних чинників: релігійності та культурного рівня народу, його історичних традицій, національного менталітету, географічних умов, національної психології, рівня ідеологізації та політизації суспільства, екологічних чинників, рівня економічного розвитку суспільства, низької політичної активності населення, міжнародних обставин. Дослідник наголошує, що форма правління є формою світогляду, який формується в особливих історичних умовах окремих країн [2, с. 6–7]. Перед розпадом СРСР перші секретарі ЦК самі призначили себе президентами, проголосили себе демократами і будівниками незалежних держав [1]. Саме тому при владі перебувають люди, виховані у вищих партійних школах, які перетворили очолювані ними країни «на щось подібне пострадянському феодалізму», пішли шляхом етатизму та будівництва етнократичної президентської держави [1]. Р.С. Мартинюк констатує, що президентсько-республіканська форма правління в умовах нерозвинутої партійної системи являє собою одну з найбільш невдалих конструкцій влади як із погляду відсутності ефективних інструментів контролю громадянського суспільства над владою, так і враховуючи нездатність останньої бути відповідальною, проводити конструктивну, цілісну й послідовну політику з відображенням реальних суспільних інтересів. На думку автора, необережна президентіалізація форми правління на тлі авторитарних тенденцій функціонування державної влади й нерозвинутої демократичних політичних інститутів виявилася однією з найважливіших причин розвитку «суперпрезидентства латиноамериканського зразка» [4, с. 6–7]. Нарешті, А.Я. Сухарев зі співавторами констатує, що на території усіх держав Центральної Азії від середньовіччя аж до 1920-х років одночасно з мусульманським правом панувало звичаєве право – адат [5, с. 369, 464, 809, 846, 869]. Дослідники вбачали у зазначених чинниках об'єктивну історичну реальність, закономірну рушійну силу. С.С. Сартаєв присвятив підтвердженню такого висновку окрему статтю [6].

Розпочнемо встановлення особливостей форми правління у державах Центральної Азії з Республіки Казахстан. Правляча еліта Казахстану була піонером у винаході казуїстичних прийомів, зовнішньо покритих певною демократичною оболонкою, але фактично спрямованих на перекроювання конституції та інших законодавчих актів під збереження на посаді глави держави конкретної особи, а саме Нурсултана Назарбаєва. Форму правління Казахстану називали «освіченим абсолютизмом Нурсултана Назарбаєва». У квітні 1990 р. була запроваджена посада президента Республіки, а в листопаді 1990 р. Верховна Рада Республіки обрала першого секретаря ЦК президентом, наділивши його широким переліком повноважень [6, с. 4]. 28 січня 1993 р. та ж Рада прийняла Конституцію, відповідно до положень якої Н. Назарбаєв двічі розпустив Верховну Раду і всенародним референдумом прийняв Конституцію 1995 р., що запровадила президентську форму правління і підсилила повноваження президента [7, ст. 2, п. 1].

Однак і до другого Основного закону було внесено поправки та доповнення у 1998, 2007 та 2011 рр., чим завершився процес формування президентської влади. За обсягом своїх реальних повноважень потримав цілком необмежені владні повноваження, що набагато перевершували велетенську владу першого секретаря ЦК Компартії Казахстану. Практично реальна влада істотно відрізнялася від передбаченої Конституцією [8, с. 3–4]. З одного боку, остання констатує, що єдиним джерелом державної влади є народ і визнається принцип розподілу гілок влади [7, ст. 3, п. 1, 4]. З іншого боку, Основний закон декларує, що президент Республіки «забезпечує функціонування усіх гілок державної влади» і їх відповідальність перед народом, уряд формується президентом і є відповідальним перед ним та парламентом, президент має право за власною ініціативою припинити повноваження уряду [7, ст. 40, п. 3, 64, п. 2, 70, п. 7]. Конституція 1995 р. тлумачилася як новий відлік кількості обрань глави держави без урахування попередніх виборів. У грудні 2005 р. Назарбаєва знову обрали президентом до 2012 р., а 22 травня 2007 р. він підписав указ про внесення поправки до Конституції, відповідно до якої чинний глава держави наділявся винятковим правом обиратися на вищу державну посаду необмежене число разів. Пізніше Назарбаєва було наділено статусом довічного «Лідера нації», з яким необхідно буде узгоджувати основні питання внутрішньої і зовнішньої політики навіть після залишення ним посади президента. До того ж Назарбаєв не підлягав притягненню до кримінальної та адміністративної відповідальності, а гарантії недоторканності майна розповсюджувалися і на членів його сім'ї [9, ст. 40, п. 1, 42, п. 5]. У березні 2019 р. столиця Астана була перейменована на Нур-Султан [7, ст. 2, п. 1]. Отже, форма правління Казахстану становить суперпрезидентську республіку.

Іслам Карімов був другим беззмінним президентом серед керівництва держав Центральної Азії від 1990 до 2016 р., тобто до своєї смерті. Так, Конституція Узбекистану 1992 р. проголошувала народовладдя і принцип розподілу гілок влади [10, ст. 11]. Однак до 2008 р. Карімов був одночасно президентом і прем'єр-міністром, а законодавчому органу надавалися декоративні функції, «покликані дещо оздобити фасад президентського самодержавства», яке отримало назву «світського емірату» [10, ст. 11]. Репресивні органи надали режиму тоталітарного характеру [10, ст. 11]. Обраний у березні 1990 р. Верховною Радою президентом на п'ять років, І. Карімов продовжив свої повноваження на референдумі 2000 р. [9]. У січні 2002 р. на черговому референдумі термін повноважень глави держави був збільшений до семи років. Другий президентський строк І. Карімова тягнувся від січня 2000 до грудня 2007 р., тобто впродовж восьми років

замість семи, що було незаконним [9]. Обрання І. Карімова у грудні 2007 р. на третій термін являло собою «антиконституційне захоплення влади» і «замах на конституційний лад Республіки» [9]. Отже, викладене дає підстави форму правління Узбекистану також кваліфікувати як суперпрезидентську республіку.

Туркменістан є крайнім варіантом концентрації президентської влади, яка тотально панує над усіма іншими державними й громадськими інститутами. Президентська форма правління у цій країні набула виняткового навіть для Центральної Азії характеру. Правові норми стосовно термінів правління та особливостей функціонування президентських повноважень знайшли відображення в Конституції 1992 р. [11, ст. 68, 70, 71, 76], однак на практиці були створені виняткові умови реалізації влади, які навіть не фіксувалися правовими документами. Сапармурат Ниязов був обраний на посаду президента у 1990 р. і переобраний у 1992 р. У жовтні 1993 р. С. Ниязов рішенням парламенту був проголошений главою усіх туркменів світу і почав іменуватися «Туркменбаши Великим», а його повноваження подовжено до 1997 р. 28 грудня 1999 р. парламент узагалі скасував президентські вибори, проголосивши С. Ниязова «довічним президентом Туркменістану». Розпочалося обожнювання С. Ниязова як автора «священної» книги «Рухнама» та як «рівновеликого пророку Мухаммеда» [9]. За висловом М. Калішевського, державне управління перевершило навіть тоталітаризм і нагадує «східну деспотію» [9]. Найважливішу відмінність Туркменістану від Північної Кореї становить відсутність у першого ядерної зброї та міжконтинентальних ракет. Того ж року було створено вищий представницький орган – Халк Маслахати, який об'єднав функції виконавчої і законодавчої влади, довічним головою якого став С. Ниязов [9]. Останній помер у 2006 р., і його наступник Гурбангали Бердимухамедов «у повному обсязі успадкував усі владні повноваження Туркменбаши» [9]. За подібних обставин форму правління Туркменістану слід кваліфікувати як суперпрезидентську республіку.

Таджикистан ухвалив Конституцію на референдумі 6 листопада 1994 р., яка передбачала президентську республіку як форму правління, проголосувала принцип розподілу гілок влади, а президента – главою держави і виконавчої влади уряду [12, ст. 9, 65]. У тому ж році, згідно з Основним законом, президентом країни був обраний Емомалі Рахмонов, який у 1999 р. на референдумі подовжив термін перебування на посаді до семи років, а у 2003 р. – до 2020 р. [12, ст. 65; 15, с. 1]. Таким чином, у Таджикистані склалася пострадянська модель президентської республіки із сильною виконавчою владою на чолі з президентом, перевагою президентізму над парламентаризмом та перетворенням прем'єр-міністра на номінальну фігуру [3, с. 12–13; 16, с. 6–7]. Внесені до ст. 61 зміни надавали президенту право обмежувати повноваження законодавчого органу, що порушувало принцип розподілу гілок влади, знищувало систему стримувань та противаг і запроваджувало «жорстку централізацію влади на вершині державної піраміди» [13, с. 10; 3, с. 11]. Усе це свідчить про виникнення в Таджикистані форми правління у вигляді суперпрезидентської республіки.

Політичний розвиток Киргизістану виявився унікальним для Центральної Азії, що пов'язувалося перш за все з інститутом президентства [14, с. 1]. Першим президентом країни був А. Акаєв, який обіймав посаду з 1990 до 2005 р. Після прийняття Конституції 1993 р. він об'єднав повноваження глави держави, виконавчої і законодавчої влади, внаслідок чого «інститут президентства перетворився на центр авторитарної влади, підкоривши усю систему державного управління». Референдум 10 лютого 1995 р. узаконював такі поєднання, замінивши принцип

розподілу гілок влади всевладдям президента [14, с. 2–3]. Останній змінював Конституцію у 1994, 1996, 1998, 2001 і 2003 рр. з метою підсилення своїх повноважень, що й «привело до встановлення авторитарного режиму Акаєва, який був повалений революцією 24 березня 2005 р.» [14, с. 4]. Після революції президент К. Бакієв обіймав посаду глави держави у 2005–2010 рр. За Конституцією 21 жовтня 2007 р. президент узурпував владу всіх гілок [14, с. 4]. За висловом Ж. Ашірова, «на початку 2008 р., за президентства К. Бакієва, у Киргизістані остаточно склалося суперпрезидентське правління» [14, с. 4]. Дослідник додавав, що супутниками суперпрезидентського режиму стали «непотизм, клановість, корупція, криміналізація влади, політична й економічна монополія президентської «сім'ї» [14, с. 5]. У країні знову відбулася революція. Конституція 27 червня 2010 р. передбачає парламентську форму правління, хоча на практиці вона є змішаною, парламентсько-президентською [15, ст. 64, с. 35–38].

Отже, низка зарубіжних правознавців устанювала чинники, які зумовили еволюцію повноважень президента у державах Центральної Азії. Їх узагальнення, порівняльний аналіз укупі з аналізом конституцій наголосило на потребі розподілу їх на дві групи: на властиві лише кожній окремій державі і на спільні для всіх держав разом. До перших відносяться кількості прийнятих пострадянських конституцій, внесених до них змін і доповнень, особливостей їх здійснення, проведених референдумів, президентських виборів, обраних на них президентів, особливості боротьби останніх за подовження термінів перебування на посаді глави держави та розширення його повноважень, кількості термінів їх перебування при владі. Однак незрівнянно більшим виявився перелік чинників формування владних систем, що були притаманними для всіх держав регіону. До їх числа входили історичні традиції, рівень культури населення, вплив колоніальної політики царизму та більшовизму, панування аж до 1920-х років звичаєвого права – адату, мусульманська релігія, відсутність будь-якого досвіду суверенного самоврядування, клановість політичних еліт, неприйнятність класичних демократичних принципів для держав Центральної Азії, звичність до «дорядної» демократії, яка ґрунтується на певних «одвічно-споконвічних зразках». Дослідники додавали до наведеного переліку національний менталітет, географічні умови, національну психологію, рівень ідеологізації та політизації суспільства, екологічні чинники, рівень економічного розвитку суспільства, низьку політичну активність населення, міжнародні обставини, самопризначення вищими національними партійними лідерами себе президентами, використання ними та номенклатурою створених розпадом СРСР сприятливих для них умов. Сюди ж відносяться деформація виборів, абсолютне нехтування президентами задекларованих конституційними принципів західної демократії, використання традиційних радянських прийомів, декларативність демократичних принципів, підпорядкування президентами парламентів та урядів, відсутність реальної політичної конкуренції, декоративність незалежності судової системи та прав і свобод, призначення депутатів, що придає державним системам ознак авторитаризму, тоталітаризму, фашистських і комуністичних режимів. Перелік показує, що означені чинники дали змогу дослідникам проблеми називати всі держави Центральної Азії взагалі «ханствами», «країнами освіченого феодалізму», «пострадянського феодалізму», «суперпрезидентства латиноамериканського зразка», а систему правління Казахстану – «освіченим абсолютизмом Нурсултана Назарбаєва», Туркменістану – «тоталітаризмом з «орнаментом» класичної східної деспотії», «туркменбашизмом», Узбекистану – «еміратом президента Карімова», «світським еміратом», «президентським самодержавством», Таджикистану – «колгоспом імені Емомалі

Рахмона», тобто абсолютно безправною виробничою одиницею, яка лише виконує вказівки центру і працює безоплатно – за трудові, Киргизстану – «авторитарним режимом Акаєва». Наведені окремі «назви» свідчать про властиві кожній окремій державі особливості боротьби за владу та користування нею, тоді як загальні визначення

наголошують наявність спільних для всіх систем ознак. Порівняльний аналіз конституцій держав Центральної Азії показує виникнення в останніх суперпрезидентських республік і певною мірою підтверджує визначення і погляди зарубіжних правознавців на порушену проблему та їх реалістичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панфилов О. Центральная Азия: страны просвещенного феодализма. *ТСН. Политика*. 31.08.2016. URL: <https://tsn.ua/ru/blog/themes/politics/centralnaya-aziya-strany-prosveshchennogo-feodalizma-701765.html> (дата звернення: 16.02.2021).
2. Куканов А.З. Форма правления государства Таджикистан: историко-теоретическое исследование : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.01 – теория и история государства и права; история учений о государстве и праве. Душанбе, 2012. 23 с. URL: <https://www.disserscat.com/content/forma-pravleniya-gosudarstva-tadzhikistan-istoriko-teoreticheskoe-issledovanie> (дата звернення: 16.02.2021).
3. Хакимов Ш.К. Конституционализм в Таджикистане: историко-культурные основы, специфика становления и эволюции : автореф. дис. ... д.ю.н. : 12.00.01 – теория и история государства и права, история учений о государстве и праве. Москва, 2012. 44 с. URL: <https://www.disserscat.com/content/konstitutsionalizm-v-tadzhikistane-istoriko-kulturnye-osnovy-spetsifika-stanovleniya-i-evolyu/read> (дата звернення: 16.02.2021).
4. Мартынюк Р.С. Президентская республика: особенности формы правления и логика организации власти. *Eurasian advocacy*. 2015. № 4(17). С. 60–66. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prezidentskaya-respublika-osobennosti-formy-pravleniya-i-logika-organizatsii-gosudarstvennoy-vlasti/viewer> (дата звернення: 16.02.2021).
5. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / отв. ред. д.ю.н., проф. А.Я. Сухарев ; 3-е изд. Москва : Норма, 2013. 1013 с.
6. Сартаев С.С. Президентская форма правления Республики Казахстан как объективная историческая реальность. *Вестник КазНУ. Юридическая серия*. 2015. № 2(74). С. 120–128. URL: <https://articlekz.com/article/14855> (дата звернення: 16.02.2021).
7. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019). *Юрист*. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029 (дата звернення: 16.02.2021).
8. Шарипов А.В. Этапы развития конституции Республики Казахстан. *Вестник КазНПУ. Юридическая серия*. 2010. № 4. С. 39–42. Алматы : Articlekz. URL: <https://articlekz.com/article/10531> (дата звернення: 16.02.2021).
9. Калишевский М. Конституционные декорации Центральной Азии. *Eurasia Internet*. 2010. 19 мая. URL: <https://www.neweurasia.info/sobytiya-i-mneniya/2219> (дата звернення: 16.02.2021).
10. Конституция Республики Узбекистан. Принята 8 декабря 1992 года. URL: <https://lex.uz/docs/23527> (дата звернення: 16.02.2021).
11. Конституция Туркменистана. Принята законом от 18.05.1992 № 691-XII. *Законодательство стран СНГ*. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2376 (дата звернення: 16.02.2021).
12. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (в редакции закона от 22.06.2003). *Генеральная прокуратура Республики Таджикистан*. URL: <http://prokuratura.tj/ru/legislation/the-constitution-of-the-republic-of-tajikistan.html> (дата звернення: 16.02.2021).
13. Хакимов Ш. Конституционализм в Таджикистане: путь к демократии или укрепление авторитаризма? *Центральная Азия и Кавказ*. 2013. Т. 16. Вып. 1. С. 135–151. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionalizm-v-tadzhikistane-put-k-demokratii-ili-ukreplenie-avtoritarizma/viewer> (дата звернення: 16.02.2021).
14. Аширов Ж.Т. Государственно-политический режим в Кыргызской Республике и этапы становления института президента. *Bulletin of the South Ural State University. Ser. Law*. 2017. Vol. 17. № 1. P. 80–85. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-politicheskiy-rezhim-v-kyrgyzskoy-respublike-i-etapy-stanovleniya-instituta-prezidenta/viewer> (дата звернення: 15.02.2021).
15. Конституция Кыргызской Республики. Принята референдумом 27 июня 2010 г. (в редакции Закона КР от 28 декабря 2016 г. № 218). *Централизованнный банк данных правовой информации Кыргызской Республики*. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913?cl=ru-ru> (дата звернення: 16.02.2021).